

národní
úložiště
šedé
literatury

Metodika umělecko-historické topografie – identifikace, dokumentace a prezentace starého umění

Macek, Petr
2014

Dostupný z <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-201199>

Dílo je chráněno podle autorského zákona č. 121/2000 Sb.

Tento dokument byl stažen z Národního úložiště šedé literatury (NUŠL).

Datum stažení: 21.04.2019

Další dokumenty můžete najít prostřednictvím vyhledávacího rozhraní nusl.cz .

Metodika umělecko-historické topografie – identifikace, dokumentace a prezentace starého umění

Metodika vznikla v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury, projekt Umělecká výměna v regionu Krušnohoří mezi gotikou a renesancí, identifikační kód projektu DF12P01OVV046.

Cíloví uživatelé metodiky: Výzkumné organizace zaměřené na dějiny umění a kulturní dědictví; konkrétně Univerzita Karlova v Praze, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Univerzita Palackého v Olomouci, Masarykova univerzita v Brně, Akademie věd České republiky, Národní galerie v Praze, Muzeum umění Olomouc, Moravská galerie v Brně, Alšova jihočeská galerie, Národní památkový ústav, krajské galerie)

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění

Řešitel: Ing. Petr Macek, Ph.D.

Zpracovali: PhDr. Aleš Mudra, Ph.D., Doc. Michaela Ottová, Ph.D.

Oponenti:

Prof. PhDr. Ladislav Daniel, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci

Prof. PhDr. Pavel Kalina, Ph.D., Fakulta architektury ČVUT

Praha 15. 9. 2014

Úvod

Topografická metoda patří od samého počátku moderního institucionalizovaného dějepisu umění ke zcela neopominutelným základům oboru. Bez prvotní identifikace a dokumentace samotného předmětu zkoumání – umělecko-historického materiálu na určitém území – nelze zodpovědně přistoupit k uplatnění jakékoliv další metody dějin umění. Po počátcích na stránkách časopisu *Památky archeologické* (od r. 1855) se k soustavnému plošnému soupisu památek přistoupilo v rámci nedokončené ediční řady *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém* (v letech 1897–1937 vydáno 54 svazků, v letech 1996–2013 další 4). Tento náročný a ambiciózní projekt v poválečném období nepokračoval a místo toho byla zvolena úspornější metodika, jejímž výsledkem je řada *Umělecké památky Čech I–IV* (1977–1982). V rámci dosud nedokončených řad *Umělecké památky Moravy a Slezska* a *Umělecké památky Prahy* (1994–2012) se metodika opět upravila, tentokrát směrem k větší podrobnosti a začlenění odkazů na literaturu. Vedle těchto plošných soupisů, jejichž charakter na jedné straně klade značné nároky na čas, personální zajištění a finance, a na druhé straně neumožňuje evidovat vše a v dostatečné podrobnosti, našly již od meziválečného období své místo menší projekty, které svůj záběr omezily na určité menší území a historické období (soupisy), jednu sbírku (katalogy) či artefakty jednoho uměleckého druhu určité proveniencí (korpusy).¹ Předkládaná metodika se zaměřuje na soupisy uměleckých předmětů dochovaných na menším území (typicky v rozsahu kraje ve smyslu moderního politického členění), vytvořených v předem vymezeném období (typicky historické či stylové epochy – středověk, gotika, renesance, baroko ap.).

Cíle soupisu

Cílem takového soupisu je podat úplný přehled o artefaktech zachovaných na daném území, které odpovídají stanoveným parametrům. Nebere se přitom ohled na provenienci movitých věcí ani jejich majitele či status (kulturní památka, součást zámeckého mobiliáře, součást veřejné či soukromé sbírky). Limity úplnosti přitom určuje řada okolností. Věci mohou být zničené, neznámé, přesunuté mimo region, v rukou neochotných majitelů, dosud neidentifikované, skryté v přestavbách apod. Usilujeme tedy o pouze relativní, v daném okamžiku dostupnou úplnost.

Věcné vymezení

Předmět soupisu je věcně určen zpravidla tradičním pojmem umění, zahrnujícím v premoderní době čtyři umělecké druhy: architekturu, sochařství, malířství (včetně kresby a

¹ Např. Česká malba gotická. Deskové malířství 1350–1450. Práce vedl a úvodní stať napsal Antonín Matějček. Praha 1938; později např. Gotická nástěnná malba v zemích českých 1. 1300–1350. Práci vedl a úvodní studii napsal Jaroslav Pešina. Praha 1959.

grafiky) a užité umění (umělecké řemeslo). I když je tato kategorizace dnes z některých hledisek překonána, z pochopitelných důvodů si stále udržuje relevanci v muzejní i památkářské praxi a školy stále produkují specialisty na určité umělecké druhy nebo i jednotlivá odvětví těchto uměleckých druhů (nejčastěji sakrální či profánní architektura, knižní či nástěnná malba, volné či architektonické sochařství apod.). Vzhledem ke stále narůstajícímu fondu známých uměleckých děl i množství znalostí, je úzká specializace ve fázi základní identifikace, atribuce a datace velmi užitečná. Potřeba vystoupit ze specializace přichází až ve fázi interpretace a syntézy.

Územní vymezení

Při územním vymezení vycházíme z poměrně široké škály kritérií, které je vhodné kombinovat a pokusit se dospět k vyváženému a obecně akceptovatelnému výsledku. Do vymezení se odrážejí přírodní podmínky, politicko-správní členění ve sledovaném období, v nedávné minulosti i současnosti, církevně-správní členění i hranice dříve konstruovaných uměleckých oblastí. Do podoby regionu může promluvit i konfesní příslušnost či sociální vztahy.² Je potřeba brát ohled i na dosavadní míru a rozsah zpracování sousedních regionů, aby nevznikala na jejich pomezí bílá místa.³ Neopomenutelnou roli hraje též společenská a politická poptávka a obecně sdílené pojetí regionálních a národních identit.⁴

Časové vymezení

Tradiční periodizace starého umění s předělý kolem roku 1250, 1526 nebo 1550 se pro potřeby soupisů jeví jako legitimní, i když při následném zpracování a interpretaci sebraného materiálu je potřeba mít na vědomí její nevýhody a limity. Datum 1250 se zakládá na stylových kritériích (ve střední Evropě přechod mezi epochou románskou a gotickou). Kolem roku 1526 se stýkají předěly politické (změna vládnoucí dynastie), stylové (přechod od gotiky k renesanci) i náboženské (nástup německé reformace). Kolem 1550 zůstávají kritéria stylové a náboženské, ovšem v rozvinutější, jasněji identifikovatelné podobě. Zároveň dochází k hlubokým změnám ve funkci, pojetí a společenské roli umění. Další smysluplné mezníky přicházejí kolem roku 1620 (porážka nekatolických stavů) a na konci 18. století (osvícenství, sekularizace a konec feudálního systému).

² Petr Jindra / Michaela Ottová: Úvod. In: Petr JINDRA / Michaela OTTOVÁ (ed.): *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň/Řevnice 2013, 9; Jan Lhoták: *Jihozápadní Čechy jako historický prostor*, tamtéž, 13.

³ Takto např. výše citovaný projekt vyplnil mezeru nezahrnutou ani do Jihočeské pozdní gotiky ani do Gotiky v jihozápadních Čechách. Soupis gotiky v severozápadních Čechách musel zahrnout i oblast Karlovarska, která se nedostala ani do *Gotiky v západních Čechách* ani do *Umění gotiky na Chebsku*.

⁴ Srov. Michaela Hrubá, Michaela Ottová: *Kulturní transfer v česko-saském pohraničí v pozdním středověku a raném novověku. Aktuální výzkum tzv. saské renesance v Čechách*. In: *Monumentorum Custos 2011. Ústí nad Labem 2012*.

Vymezení věcné, územní i časové by sice mělo být poměrně jasně formulováno, ovšem s vědomím, že nemůže zcela odpovídat bohatství zkoumaného tématu a jako takové není striktní. V odůvodněných případech je proto vhodné dané hranice překračovat, aby určité důležité vztahy a souvislosti, které se do hranic nevejdou, nebyly opomenuty či zkresleny. Zvláště to platí o movitých věcech (sochy, obrazy, rukopisy, užitě umění), které se v moderní době dostaly do centrálních sbírkových institucí a jejichž původ na sledovaném území je prokazatelný. Časové přesahy dávají smysl rovněž v případě, že je třeba zachovat povědomí o souvislostech, např. uměleckých či sociálních, které z různých důvodů překračují hranice periody.

Identifikace

Při identifikaci předmětu soupisu postupujeme kombinací všech relevantních materiálů publikovaných tiskem či elektronicky s materiály nepublikovanými, poskytnutými veřejnými institucemi, církvemi či soukromými vlastníky. Z publikovaných zdrojů mají prvořadý význam v úvodu zmíněné topografické práce: předně památkářské časopisy vydávané před vznikem moderních umělecko-topografických edičních řad: pro české prostředí *Památky archaeologické a místopisné*, vydávané pražským archeologickým sborem, zvláště v prvních 20–25 ročnících (1855–1913), a vídeňské *Mitteilungen der Zentral-Commission* (1856–1918).⁵ Velmi cenné, dnes často jedinečné údaje poskytuje také *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, přestože nepokrývá všechny okresy a má kolísavou úroveň. Údaje *Soupisů* aktualizujeme, korigujeme a doplňujeme na základě jednosvazkových *Uměleckých památek Čech* (1957, ed. Zdeněk Wirth) a *Uměleckých památek Čech I–IV* (1977–1982, ed. Emanuel Poche). Obtížná je výchozí situace při soupisech na Moravě, kde chybí obdoba českých *Soupisů* a edice *Uměleckých památek* zůstává zatím jen fragmentem. Spektrum dalších použitelných publikovaných materiálů je velmi široké, zahrnuje zejména knihy, katalogy a časopisy z kategorie umělecko-historické a vlastivědné, a dále knihovní a archivní soupisy a pomůcky. Pokud existují starší soupisy obdobného zaměření (věcného, geografického a časového vymezení), přirozeným východiskem se stává revize těchto soupisů.⁶

Provizorní soupisy na základě publikovaných materiálů průběžně či následně doplňujeme o údaje nepublikované. Zdrojem údajů jsou na prvním místě Ústřední seznam kulturních památek (v podobě papírových evidenčních listů či v podobě databází), evidence veřejných sbírkových institucí a jiných majitelů věcí (evidenční knihy, kartotéky, databáze), doplněné o

⁵ *Mitteilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (1856–1874); *Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, N.F. (1875–1902); *Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, 3.F. (1902–1911); *Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege* 3.F. (1911–1918).

⁶ Typickým příkladem jsou práce Josefa Opitze pro oblast severozápadních Čech (Josef Opitz, *Gotische Malerei und Plastik Nordwestböhmens*, Katalog der Ausstellung in Brüx – Komotau 1928. Brüx – Komotau 1928).

materiály dostupné v archivech a fototékách (např. rukopisy, listiny, stavebně historické průzkumy, plány, fotografie atp.).

Identifikace a zjišťování současného umístění movitých věcí představuje velmi zdlouhavou a náročnou práci, připomínající detektivní pátrání s ne vždy uspokojivými výsledky. K nalezení dlouho neznámého díla mohou za absence jakýchkoliv archiválií často pomoci jen osobní kontakty, ústní sdělení pamětníků, plošné procházení muzejní a památkářské evidence nebo náhoda. Některé dosud neidentifikované věci lze ještě dnes nalézt při terénním průzkumu.

Již v rámci identifikační fáze průběžně shromažďujeme relevantní informace k jednotlivým věcem. Struktura sledovaných informací se liší podle uměleckých druhů a je ji potřeba stanovit před započítím prací, např. takto:

1. Název, funkční typ
2. Autor (umělecká oblast) a datace
3. Materiál, technika
4. Rozměry
5. Údaje o značení a dataci, nápisech, eventuálně o dalších identifikačních prvcích na díle
6. Stav, úpravy, poškození
7. Údaje o restaurování (restaurátor, rok, odkazy na restaurátorské zprávy, technologické analýzy, dendrochronologii apod.)
8. Umístění (sbírka, instituce, lokalita) a evidenční znak (inventární/přírůstkové číslo nebo signatura).
9. Reference na literaturu a prameny

Mezi uměleckými druhy se nejvýraznějšími specifiky vyznačuje architektura; údaje o stavbách mohou mít velmi různorodý a bohatě strukturovaný charakter. Pro potřeby soupisu je proto potřeba data uvážlivě třídit a redukovat, např. v této struktuře:

1. Název, funkční typ
2. Autor (umělecká oblast) a datace
3. Lokalita
6. Stav, úpravy, poškození
7. Popis – může podle uvážení obsahovat různé údaje pro danou stavbu podstatné; neměl by chybět stručný nástin stavebního vývoje (identifikace a datace stavebních fází relevantních ke sledovanému období)

8. Reference na literaturu a prameny

Data v této nebo obdobné struktuře lze posléze využít jako záhlaví hesla katalogu výstavy či sbírky nebo je poskytnout majitelům pro potřebu jejich evidence. Zároveň je užitečné stanovit zásady citování literatury a pramenů (citační úzus), čímž se v dalších fázích ušetří množství redakční práce.

Předpokladem úspěšné identifikace je kompetence zpracovatelů, kteří disponují umělecko-historickým vzděláním, zkušeností a intuicí. Chyb a opomenutí při identifikaci se lze vyvarovat na základě rutinního zvládnutí znaleckých metod a dlouho pěstované specializace na dané období a umělecký druh. Již při prvotním shromažďování dat musí přijít ke slovu umělecko-historické metody formální analýzy, typologie a ikonografie. Při rozsáhlejších projektech se mohou v identifikační a dokumentační fázi uplatnit i studenti v rámci specializovaného semináře, vždy však pod vedením vyzrálého badatele. Při ověřování autenticity a konstrukčních charakteristik se uplatní také široká škála nedestruktivních průzkumů pomocí přírodovědných metod (rentgen, tomografie, snímky v ultrafialovém a infračerveném záření, ve falešném světle či razantním osvětlení).

Dokumentace

Po prvotní identifikaci předmětu soupisu získáme předběžný seznam věcí, které je nutné komplexně zdokumentovat. Seznam roztřídíme podle lokalit a podle majitelů, které budeme žádat o svolení k dokumentaci. Dokumentace může nabývat různé formy a používat různé metody v závislosti na druhu dokumentované věci a možnostech dokumentátorů (s ohledem na čas, technické vybavení či schopnosti). Nejčastěji má formu fotografování či skenování, měření, nákresů, plánů, písemných záznamů (poznámky jako podklad pro následný popis), méně rozšířená je dokumentace trojrozměrná (odlitky, skenování). Pro potřeby dokumentace architektury odkazujeme na existující specializované metodiky stavebně historického průzkumu⁷ a operativního průzkumu a dokumentace historických staveb.⁸ Zde formulované postupy lze při soupisu použít v přiměřeně redukované podobě.

U movitých věcí je stejně jako v případě architektury primární dokumentace fotografická. Pokud to podmínky umožňují, ideální je fotografovat v rozptýleném přirozeném světle na

⁷ Petr Macek: Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. 2., dopl. vyd. Praha 2001, 23.

⁸ OPERATIVNÍ PRŮZKUM A DOKUMENTACE HISTORICKÝCH STAVEB, Jiří Bláha, Vít Jesenský, Petr Macek, Vladislav Razím, Jan Sommer, Jan Veselý. Praha 2005, 19–24.

neutrálním pozadí. Přímé slunce vytváří tvrdé stíny, které snižují vypovídací schopnost fotografie. V interiéru za stíněných podmínek nebo za nepříznivého rozmístění oken, kdy jsou objekty vystaveny nevhodnému bočnímu světlu, je dobré použít bílé či stříbrné odrazné desky. Pokud není k dispozici profesionální nasvícení, často lze dosáhnout uspokojivých výsledků i pomocí běžných lamp, jejichž světlo se odráží od stěn či stropů. V každém případě je nezbytné použít stativ, aby mohlo být dosaženo dostatečné hloubky ostrosti a nízkého šumu (při nízkém ISO). U věcí umístěných v původním kontextu pořizujeme záběry zachycující zasazení věci do kontextu, záběry celku a detailů jednotlivých částí. U věcí v muzejních expozicích a depozitářích využíváme možnosti manipulovat s věcmi k co nejkomplexnější dokumentaci: u trojrozměrných jde o minimálně 5 záběrů (celek z čelního pohledu, z tříčtvrtečních pohledů zprava a zleva, zezadu a detail). Podstatnou vypovídací hodnotu mívají i záběry na místa neurčená běžnému vnímání jako zespodu, shora a z jiných neobvyklých úhlů. Pro dokumentaci některých technologických aspektů, autorských značek, nápisů apod. je vhodné pořizovat makrofotografie (včetně lokalizace záběru na celkovém pohledu).

Metody měřické dokumentace se opět liší podle uměleckého druhu a charakteru věci. U dvourozměrných (malba, kresba, grafika) zjišťujeme minimálně dva rozměry (výška, šířka), u trojrozměrných minimálně tři (výška, šířka, hloubka). K celkovým rozměrům je často užitečné připojit dílčí rozměry bez rámu, bez soklu, bez pozdějších doplňků nebo rozměry částí celku. Pro aplikaci výzkumu – výstavní účely – je nutné zdůraznit význam rozměrů soklu (šířka a hloubka), které majitelé neevidují a jejichž získání je často obtížné. Kromě rozměrů zjišťujeme u některých specifických druhů věcí i hmotnost (např. u drahých kovů).

Pokud v rámci projektu probíhá restaurování, je potřeba pořizovat průběžně fotografickou dokumentaci stavu věcí, důsledně vyžadovat restaurátorskou dokumentaci, zprávy o technologických a materiálových průzkumech a zajistit jejich archivaci.

Výstupy

Data získaná v rámci dokumentační fáze je nutné průběžně třídit a pečlivě archivovat. Pro přehled o míře zpracování a pro efektivitu dalšího zpracování a vyhodnocování je výhodné ukládat je do databáze, která má strukturu obdobnou výše uvedenému katalogovému heslu. Databáze umožňuje přikládat fotografickou a kresebnou dokumentaci, třídit a vyhledávat, seskupovat podle různých kritérií a jejich kombinací apod. Zvláště u movitých věcí může databáze obsahovat důvěrná data, proto je třeba zajistit jejich ochranu proti zneužití.

Aplikace dokončeného soupisu

Soupis umění určitého období v určitém regionu se po dokončení stává základem pro řadu navazujících činností. Pro umělecko historické bádání představuje neopominutelný zdroj a přirozené

východisko jakéhokoliv dalšího vědeckého poznání. Pro památkovou péči a sbírkotvorné instituce skýtá soupis cenná data pro evidenci a napomáhá identifikaci památkových hodnot. Soupis může být publikován jako celek, ovšem s přiměřeným vyloučením důvěrných dat (např. místa současného uložení). K tomu však často nedochází z důvodu velkého rozsahu spojeného s nároky na čas, tiskové náklady a editorskou práci. Pro tento typ publikace je navíc obtížné získat veřejnou podporu, protože je chápán jako základní výzkum zaměřený pouze na úzkou skupinu specialistů. Proto se přistupuje častěji k publikaci reprezentativního výběru evidovaných věcí, přičemž ostatní zůstávají přístupné specialistům pouze ve formě poloveřejné vědecké databáze. Vybrané věci jsou pomocí dostupných umělecko historických metod zpracovávány, interpretovány, kladeny do vzájemných souvislostí a do souvislostí s ostatními historickými jevy a následně veřejně prezentovány formou výstavy, katalogu či odborné knihy.